

ABDULLAH NİDÂİ KÂŞGARİ HAYATI, ESERLERİ VE TASAVVUF ANLAYIŞI*

*Nuran ÇETİN***

ÖZET

Milletlerin bugünkü konumlarını devam ettirebilmeleri ve geleceğe yön vermeleri, ilmî fikrî temele dayanan kültür mirasına sahip çıkmaları, bunları gelecek nesillere doğru ve tam olarak aktarmaları ile mümkündür. Kültür mirasının en önemli unsurlarından birisi de alanında iyi yetişmiş tarihte iz bırakan ilim, fikir ve düşünce adamlarıdır. Bu anlamda Türk-İslâm tarihine bakıldığında toplumsal hayatta öne çıkan ulemâ ve mutasavvıflardan oluşan pek çok mümtaz şahsiyetin ön planda olduğu görülmektedir. XVIII. Yüzyıl'da yaşayan, Orta Asya kökenli Nakşibendîliğin İstanbul'daki en önemli temsilcilerinden bir kabul edilen Abdullah Nidâî Kâşgarî bunlardan biridir.

Tasavvufî düşüncenin etkin olduğu bir çevrede yetişen Osmanlı dönemi mutasavvıflarından Abdullah Nidaî Kâşgarî, tasavvufun hem teorik hem pratik meseleleri üzerine muhtelif görüşler beyan etmiştir. Nakşibendiyye tarikatının Kâsâniyye koluna mensup olup, inanç ve fikir açısından Kur'ân ve sünnet çizgisinde bir hayat yaşamıştır. Eserleri, fikirleri ve dîni hizmetleri ile geniş halk kitleleri üzerinde etkili olmuş önemli bir şahsiyettir.

Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin hayatı eserleri ve tasavvufî düşüncelerini ele aldığımız bu makale, bir giriş üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin hayatı, tasavvufa intisâbiyeti, silsilesi yaptığı seyahatleri ve hizmetlerine yer verilmiştir. İkinci bölümde eserleri ve eserlerinin kütüphanelerimizde bulunan muhtelif nüshaları tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde onun Nakşibendî tarikatını esas alan, tasavvufa dair muhtelif görüşleri ele alınmıştır. Sonuç kısmında ise Abdullah Nidaî Kâşgarî, hakkında genel bir değerlendirme yapılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Abdullah Nidaî Kâşgarî, Nakşibendiyye, tarikat, tasavvuf anlayışı, İslâm tasavvufu.

*Bu makale Crosscheck sistemi tarafından taranmış ve bu sistem sonuçlarına göre orijinal bir makale olduğu tespit edilmiştir.

** Yrd. Doç. Dr., Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, nuran.cetin@amasya.edu.tr

ABDULLAH NIDAI KASGARİ LIFE, WORKS AND HIS VIEWS ON SUFISM

ABSTRACT

The lead of Nations to the future and their maintaining present situation and protecting the cultural heritage which dates on intellectual spiritual base is possible by conveying all these accurately and completely to the prospective generations. One of the major factors of cultural heritage is the intellectual people who are sophisticated and leave a trace in history. When we look the Islam history we may see that there is so little characters who have an identity socially and high quality of knowledge. Abdullah Nidai Kasgari who comes from Central Asia and lives 18th Century is accepted as one of the most important representative of Naqshbandi in İstanbul.

Abdullah Nidai Kasgari, who was brought up in an environment where the mystic thought was prevailing is one of the sufis of the Ottoman Times made many statements and declared opinions on both the practical issues and theoretical issues of Islamic mysticism. He is a member of the Kasaniyye branch of the Naqshbandiyye dervish order, and he lead a life according to the Holly Koran and the Sunnah in terms of belief and opinions. He is a person whose writings, opinions, and religious services were influential on a vast majority of public

This article which includes the Life, works and Abdullah Nidai Kasgari's viewson sufism, consists of three parts. In First section Abdullah Nidai Kasgari's life, his aspects on sufism, his travels process and efforts were handled. In second section, the available samples of his works were introduced in our libraries. In third section, his views on the sufism that bases on Naqshbandi sect were explained. As a final, a general evolution on Abdullah Nidai Kasgari, was applied.

Key Words: Abdullah Nidai Kasgari, Naqshbandi, tariqa, sufism aspect, Islamic sufism.

Giriş

Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin hayatı ve tasavvufî görüşlerini ihtivâ eden bu makalede, müellifimizi daha çok onun eserlerinden yola çıkarak tanımaya çalıştık. Bilindiği üzere kültür ve medeniyet tarihinde öne çıkan şahıslar üzerinde yapılan çalışmalarda birinci elden kaynak, müellifin eserleri ve beyanlardır. Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin biri manzum nitelikte olan *Dîvân*'i diğeri mensur nitelikte olan *Risâle-i Hakkiye*'si olmak üzere iki eseri vardır. Bu iki eserin kütüphanelerimizde muhtelif nüshaları bulunmaktadır. Eserlerinin birden çok nüshasının olması hasebiyle döneminde ve kendisinden sonraki yıllarda etkili bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır. Tasavvufî anlamda Nakşibendiyye tarikatının Kâsâniyye¹ koluna mensup müellifimiz, aynı

¹ Kâsâniyye: Nakşibendiyye tarikatının bir kolu olan Kâsânîlik, "Mahdûm-i Âzam" olarak bilinen Hâcegî Ahmed el-Kâsânî (ö.949/1542)'ye nisbet edilmiş olup, onun gayretleri ile Fergana, Semerkand ve Buharâ'da yayılmıştır. Ahmed el-Kâsânî (ö.949/1542)'nin vefatından sonra halifeleri vâsıtasıyla Orta Asya'da Doğu Türkistan, Kuzey Hindistan, Belh, Şam ve İstanbul'da etkisini sürdürmüştür. "Dehbîdîlik" olarak bilinen tarikat İshâkîlik, Âfâkîlik ve Cûybârîlik adı altında muhtelif kollara ayrılmıştır. Nakşîliğin bir alt kolu olması ile tarikat usûl ve âdâbı bakımından klasik Nakşî geleneğine

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer 2014

zamanda Orta Asya kökenli Nakşibendîliğin İstanbul'a nakledilmesinde önemli etkileri olmuştur. Abdullah Nidâi Kâşgarî uzun süren yolculuklarının ardından Kâşgar'dan İstanbul'a geldiğinde, Doğu Türkistan kökenli dervişlerin faaliyetlerini yürüttüğü Kalenderhane Tekkesi'nde bir süre postnişîn olmuştur. Abdullah Nidâi Kâşgarî ikinci olarak "Müceddid-i elf-i sâni" olarak anılan İmam-ı Rabbânî Ahmed Fârûk Sirhindî (ö.1034/1624)'nin oğlu Muhammed Mâsûm (ö.1079/1668)'un halifesi Ahmed Yekdest Cüryânî (ö.1119/1707)'nin müridi Murtazâ Efendi (ö.1160/1747), tarafından kurulan tekkenin meşihatine geçmiştir. Kurucusu tarafından Nakşibendiyye tarikatı mensuplarına tahsis edilen söz konusu tekkede Abdullah Nidâi Kâşgarî'den sonra oğlu, torunu, damadı gibi yakın çevresi şeyhlik makamında bulunduğu için tekke, bu ailenin kökenine nisbetle "Kâşgarî Tekkesi" olarak anılmıştır ve 1925 yılına kadar faaliyetlerini devam ettirmiştir.

Abdullah Nidâi Kâşgarî tarihî, mânevî ve doğal güzelliği ile dikkat çeken Eyüp semtinin Haliç'e bakan kısmında yer alan tekkeye ait türbede medfündür. Tekkenin türbe ve diğer müştemilâtı eskiye nazaran daha bakımlı durumdadır. Günümüzde câmi olarak ibadete açıktır.

A-Hayati

Kâşgarî Tekkesi'nin ilk şeyhi Abdullah Nidâi Kâşgarî, XVIII. yüzyılda Orta Asya kökenli Nakşîliğin İstanbul'daki önemli temsilcilerinden biri olarak kabul edilmektedir.² Hayatına dair bazı bilgilere yer verdiği *Risâle-i Hakkıyye* adlı eserinde Abdullah Nidâi Kâşgarî, doğum tarihini belirtmemiştir. Kendisi 1174/1760 yılında İstanbul'da vefat ettiğinde 74 yaşında idi.³ Dolayısıyla 1100/1688 yılında doğmuş olduğu tahmin edebilir. Kaynaklarda⁴ doğum tarihi 1100/1688 olarak verilmiştir. Doğum yerinin Kâşgar'ın merkezi veya ona yakın bir köy olup olmadığı tam netlik kazanmamıştır. Nakşibendiyye tarikatına intisap etmesi hasebiyle "Nakşibendî", uzun yıllar İstanbul'un Eyüp semtinde ikâmet etmiş olması ile "Eyyübî" unvanıyla tanınmaktadır.⁵ Bununla birlikte o, şiirlerinde Nidâi mahlasını kullanmayı tercih etmiştir.⁶

Şairliği ile de öne çıkan mutasavvıflarımızdan biri olan Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin eserlerinin en dikkat çeken yönü, tasavvufî görüşleri ile birlikte hayatına dair bilgilere eserinde yer vermiş olmasıdır. Abdullah Nidâi Kâşgarî genç yaşta iken Kâşgar'dan ayrılışını yaptığı uzun süreli seyahatlerini eserinde detaylı olarak anlatır. Fakat İstanbul'a geldikten sonraki yaşamına dair pek bilgi vermez. Eserinde yer alan ifadelerle göre, Abdullah Nidâi Kâşgarî hayatının ilk yıllarını memleketinde geçirdi. On yedi yaşında manevî haller zuhûr etmeye başlayınca Nakşibendî tarikatı müridlerinden Mevlânâ Azhar Kâşgarî'ye muhabbeti arttı. Ona olan ilgi ve sevgisi ile bir süre âilesinden ve yakınlarından ayrılarak, Kâşgar civârında Keça'da bulunan şeyhinin âsitânesini ziyaret etti. Burada bir müddet müridi Mevlânâ Azhar Kâşgarî'nin hizmetinde bulundu. Ondan feyiz aldı. Bu yıllarda on sekiz yaşında olan Abdullah Nidâi Kâşgarî, şeyhinin kendisine tavsiye etmesi üzerine pek çok seyahat gerçekleştirdi. Mânevî eğitimine böyle bir metotla devam etti.

benzemekle birlikte Kâsâniylik'te bazı ufak değişiklikler görülebilmektedir. Meselâ, sohbet, râbîta ve edep gibi hususlar üzerinde önemle durulmakla birlikte bu tarikatta müridler, kâbiliyetlerine uygun olarak semâ, halvet, cehrî zikir ve riyâzât gibi farklı yöntemlerle eğitilirdi. Kâsâniyye hakkında detaylı bilgi için bkz., Necdet Tosun, *Bahâeddîn Nakşibend, Hayatı, Görüşleri, Tarikatı*, İstanbul: İnsan Yay., 2002, s.180-184; a.mlf., "Kâsâniyye", *DİA*, XXIV, 532-534.

² Güller Nuhoglu, "Abdullah Nidâi ve Hakkıyye Risâlesi", *Nüşa*, Yıl, 1, Sy: 3, Güz, 2001, s. 145.

³ Hüseyin Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2306, II, 58; Hüseyin Ayvansarâyî, *Hadikatü'l-Cevâmî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281, I, 261.

⁴ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 58; Zâkir Şükrî Efendi, *İstanbul'daki Tekyelerin Tarihleri, Bânileri ve Semtleri*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı K. 75 vr. 32.

⁵ Müstakimzâde Süleyman Sâdeddin, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Niseb ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, nr. 628, vr. 421a.

⁶ Bağdatlı İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Ârifin*, Tahran, 1387, I, 484.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer2014

Abdullah Nidâî Kâşgarî, seyahatleri sırasında ilk önce “Heft Muhammedân” olarak tabir edilen yedi kabri ziyaret etti. Baba Molla Emân-ı Belhî’den feyiz aldı. Abdullah Nidâî Kâşgarî, bu seyahatlere çıkarken, arkasında akraba dost ve sevdiklerini bıraktı. Çünkü eserindeki ifadelerden onun dost ve akrabalarının bulunduğu, âilesinin mal mülk sahibi kimseler olduğu anlaşılmaktadır.⁷

Abdullah Nidâî Kâşgarî, kısa süreli ziyaretinin ardından memleketi Kâşgar’a döndü. Burada bir süre Hâce Hidâyetullah Kâşgarî’nin âsîtânesinde ikâmet etti. O çevrede bulunan evliyâdan yetmiş sekiz velînin kabrini ziyaret ettikten sonra şehir şehir dolaşan Abdullah Nidâî Kâşgarî, Hucend’e vardı. Burada Şeyh Muslihüddîn Hucendî ve Baba Kemâl-i Hucendî’nin kabirlerini ziyaret ettikten sonra Semerkand’a gitti. Şeyh Ebû Mansur el-Mâtüridî, Hâce Ubeydullah Ahrâr ile Mahdûm-i A’zam gibi büyük zâtların kabirlerini ziyaret etti. Buradan Buhârâ’ya giden Abdullah Nidâî Kâşgarî, Şeyh Abdülhâlik Gucduvânî ve Şâh-ı Nakşbend’in kabirlerini ziyarette bulundu. Ziyaretiyle ilgili şöyle bir notu zikreder. Âlim, ârif, âşık, meşâyih, fevc fevc- kabile kabile-gürûh gürûh [cemâat] pek çok insan burayı ziyaret etmektedir. Bu ziyaret esnasında bazı kimseler duâ ederken, diğerleri Kur’ân tilâveti ile bir kısmı da murâkabe ile meşgûl oluyordu. Abdullah Nidâî Kâşgarî, Buhârâ’dan sonra Belh’e gitti. Burada bazı zâtların kabrini ziyaret etti. Ardından Horasan’a vardı. Burada Hâce Abdullah-ı Ensârî, Mevlânâ Sâdeddin-i Kâşgarî, Mevlânâ Câmî‘, Ahmed-i Câmî‘, Şâh Kâsım-ı Envâr, İmâm Ali Rızâ, Şeyh Feridüddîn-i Attâr ve Bâyezid-i Bistâmî gibi meşhur mutasavvıfların kabrini ziyaret etti. Horasan’dan Irak’a geçen Abdullah Nidâî Kâşgarî İsfahan’da Sâib, Şiraz’da Hâfız ve Şeyh Sa’dî’nin kabirlerini ziyaret ettikten sonra Bağdat’a gitti. İmâm-ı A’zam’ın kabrinin bulunduğu çevrede bir müddet ikâmet etti. Bu esnada İmâm-ı Mûsâ Kâzım, Cüneyd-i Bağdâdî, Şeyh Ma’rûf-ı Kerhî, Şeyh Şihâbüddîn-i Sühreverdî, Şeyh Şiblî, Şeyh Abdülkadir Geylânî, Hallâc-ı Mansur gibi “burc-i evliyâ ve ma’bedgâh-ı asfîyâ” dediği bu mahalde tanınmış şahsiyetlerin kabrini ziyaret etti. Kerkük, Musul ve Halep’ten geçerek Şam’a giden Abdullah Nidâî Kâşgarî, Burada bir süre Hâce Muhammed Belhî’nin hizmetinde bulunduktan sonra Kudüs’e, oradan Mekke-i Mükerrreme ve Ravza-i Mutahhara’ya ulaştı. Üç yıl Mekke’de ikâmet etti. Üç defa hac farızasını îfâ etti. Mekke’deki ikâmeti esnasında üç defa Medine’ye giderek Hz. Peygamber’in kabrini ziyaret etti. Abdullah Nidâî Kâşgarî, eserlerinde ifade ettiği gibi şehir şehir, iklim iklim dolaşarak kırk beş yıl süren seyahatlerde bulundu. Bütün bu yolculuklardaki maksadının ise ehlullâhı yani Hak âşıklarını aramak olduğunu ifade eder. Ayrıca bunları dile getirmedeki amacının övünmek olmadığını belirterek şöyle der: “Hakk’a tâlip olanlar bilsinler ki murâda kolay ulaşılmıyor. Bu yolda mertçe yürümek gerek.”⁸ Nihâyet yorucu seyahatin ardından Abdullah Nidâî Kâşgarî İstanbul’a geldi.

Abdullah Nidâî Kâşgarî, İstanbul’a gelmeden önceki hayatı ile ilgili bilgileri eserinde verir; fakat İstanbul’a geldikten sonraki yaşamından pek söz etmez. Ayrıca tasavvufa dair yazdığı *Risâle-i Hakkıyye* dışında Farsça “Nidâî” mahlasıyla kaleme aldığı *Dîvân*’ı bulunmaktadır. Eserlerinin kütüphanelerimizde muhtelif nüshaları yer almaktadır.

Abdullah Nidâî Kâşgarî, gerçekleştirdiği seyahatlerinin ardından İstanbul’a geldiğinde Eyüp ilçesine yerleşti. Doğu Türkistan kökenli olduğu için aynı etnik kökenli dervişlerin ikâmet ettiği Eyüp’teki Kalenderhâne Tekkesi ile irtibat kurdu.⁹ Abdullah Nidâî Kâşgarî, ilmî birikimi ve tasavvufta ulaştığı mânevî makâmı ile bu tekkenin bânisi La’lîzâde Abdülbâkî Efendi (ö.1159/1746)’den büyük bir itibar gördü. Zirâ onun zâhirî ve bâtinî ilimlerdeki otoritesini gören La’lîzâde Abdülbâkî Efendi, Eyüp’te tesis ettiği Kalenderhâne Tekkesi’ndeki şeyhlik vazifesini ona tevdi etti.

⁷ Abdullah Nidâî Kâşgarî, *Risâle-i Hakkıyye Tecümesi*, (trc. İsmail Müfid), Süleymaniye Kütüphanesi, Es’ad Efendi, nr.1422, vr. 48a- b.

⁸ Abdulah Nidâî Kâşgarî, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsameddin), İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 828/1, vr. 48b-50b.

⁹ Thierry Zarcone, “Kâşgarî Tekkesi”, İstanbul, 1994, *DBİA*, IV, 485.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer 2014

Abdullah Nidâi Kâşgarî, İstanbul'a geldikten sonra bir taraftan Nakşibendiliğin kolu olan Kâsânîlikle olan bağlantısını devam ettirirken diğer taraftan da mezkûr tarikatın Müceddidî koluna mensup La'îzâde Abdülbâkî Efendi ve Murtazâ Efendi'den destek gördü.¹⁰ Bu zikredilenler çerçevesinde onun İstanbul'a geldiğinde yalnız kalmadığını, Osmanlı döneminde önemli görevlerde bulunan bu kişilerin Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin hayatında etkisinin olduğunu ifade edebiliriz.

Konumuzla direk ilgili olmasa da Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin ilk meşihatte bulunduğu Kalenderhâne Tekkesi ve bânisi La'îzâde Abdülbâkî Efendi üzerinde durmak istiyoruz. Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin hayatında önemli tesiri olan La'îzâde Abdülbâkî Efendi, *Mesnevî* şârihi Sarı Abdullah Efendi'nin torunudur. Babası, La'îzâde Şeyh Mehmed Efendi'dir. La'îzâde Abdülbâkî Efendi, Kudüs mollası olarak 1138/1725 yılında Limni'ye gönderildi. 1143/1730 yılında Mısır mollası oldu. 1144/1731 yılında Mekke pâyesi verildi. 1149/1736 yılında İstanbul kadısı olarak vazife yaptı. Sonrasında kendisine Anadolu pâyesi verildi.¹¹ La'îzâde Abdülbâkî Efendi, 1153/1740 yılında uzun yıllar îfa ettiği devlet hizmetinden ayrılarak, Eyüp'te yaptırdığı Kalenderhâne Tekkesi'nde tasavvufî faaliyetlerine devam etti. Tekkenin hazîre duvarında yer alan ve ebced hesabıyla verilen 1153/1740 tarihi, La'îzâde Abdülbâkî Efendi'nin ölüm tarihini değil, onun tekkeye yerleştiği yılı belirtmektedir.¹²

Bayrâmîliğin Melâmîyye koluna mensup olan La'îzâde Abdülbâkî Efendi, sülûkünü Şeyh Murâd Efendi'den tamamladı. Böylece Nakşibendiyye tarikatına intisâb etti. Dolayısıyla onun Melâmî-Nakşî olduğunu ifade edebiliriz.¹³ İnşâ ettirdiği Kalenderhâne Tekkesi, İstanbul'un önemli Melâmî-Nakşî merkezlerinden biridir. Melâmîler, genelde devlet bürokrasisi içinde etkili olmaları ile dikkat çekmektedir. Meselâ, Melâmî şeyhi olan La'îzâde Abdülbâkî Efendi, XVIII. yüzyılda devlet adamı-mutasavvîf tipinin önemli temsilcilerinden biridir.¹⁴

Mutasavvîf ve devlet adamı olmasının yanısıra şâirliği ile de ön planda olan La'îzâde Abdülbâkî Efendi, "Yetim" mahlasıyla şiirler yazmıştır. Ayrıca onun *Menâkıb-ı Melâmîyye-i Bayrâmîyye*, *Tecüme-i İnsân-ı Kâmil li's-Şeyhi Abdülkerim Cîlî*, *Gıdâ-i Rûh*, *Tercüme-i Hakikatü'l-Yakîn ve Zülfetü't-Temkîn li-Şeyhi Abdülkerim Cîlî*, *Şerhu Kasîdetü'l-Meslekü'l-Uşşâkî li-Şeyhi Sarı Abdullah Efendi*, *Risâle-i Mebde u Meâd*, *Tercüme-i Kimyâyı Saâdet li'l-Gazâlî*, *Sergüzeşt* gibi eserleri bulunmaktadır.¹⁵

1159/1746 yılında vefat eden La'îzâde Abdülbâkî Efendi'nin kabri, Eyüp'te Kalenderhâne Tekkesi'nin avlusunda yer almaktadır.¹⁶ Söz konusu tekkenin alanına sonradan Eyüp Diyanet Sitesi inşâ edilmiştir.

Eyüp Sultan Câmii civârında yer alan Kalenderhâne Tekkesi "La'îzâde Abdülbâkî Efendi Tekkesi", "Özbek Tekkesi" ve "Âkil Efendi Tekkesi" gibi isimlerle tanınmıştır. Nakşibendî tarikatına mensub tekkede, adından da anlaşılacağı üzere Kalenderîliğin izleri görülmektedir. İki tarikat arasındaki ilişki, bunların Orta Asya'da iken birbirleri ile olan irtibatı çerçevesinde açıklanabilir. Orta Asya'ya ait gelenekler, mezkûr tekkede 1925 yılına kadar devam etmiştir.

¹⁰ Hamid Algar, "From Kashgar to Eyüp: The Lineages and Legacy of Sheikh Abdullah Nidai", *Naqshbandis in Western And Central Asia* (ed. Elisabeth Özdalga), İstanbul 1999, s.1; Klaus Kreiser, "Kasgari Tekyesi-Ein Istanbuler Naksbandi - Konvent Und Sein Stifter", *Naqshbandis, Varia Turcica*, XVIII, Ist-Paris,1990, s. 334.

¹¹ Mehmed Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308, III, 298.

¹² Ekrem Işın, "Abdülbâkî (La'îzâde)", İstanbul, 1993, *DBİA*, I, 28.

¹³ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333, I, 159.

¹⁴ Ekrem Işın, "Abdülbâkî (La'îzâde)", İstanbul, 1993, *DBİA*, I, 28.

¹⁵ Abdülbaki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Gri Yayınları, 1992, s. 155; Vassâf, *Sefine-i Evliyâ*, II, 61; Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, s. I, 159.

¹⁶ Bursalı, *Osmanlı Müellifleri*, s. I, 159.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer2014

Kalenderhâne Tekkesi'nde, Ahmet Yesevî'nin şiirleri okunduğu gibi Nakşibendî tarikatının usûl ve âdâbına ait hatm-i hâcegân da icrâ edilmiştir. Çoğu zaman tekkede Nakşîliğin esaslarından olan "hafî zikir" tercih edilmiştir. Ayrıca tekkedeki dervişlere Özbek pilavı ikram edilmiştir. Orta Asya'dan gelen hacılar ve seyyahlar mezkûr tekkede ağırlandı. ¹⁷

Kalenderhâne Tekkesi, aynı zamanda bekâr dervişlerin ikâmet ettiği bir tekkedir. Böyle olunca tekkeyi yöneten şeyhin bekâr olması gerekiyordu. ¹⁸ Benzer şartların ileri sürüldüğü bir diğer tekke, Sultantepe'deki Özbekler Tekkesi'dir. Bu tekkenin vakıf şartlarına göre, tekkeyi bekâr ve Orta Asya kökenli şeyhlerin yönetmesi istenmiştir. Bütün bunlar, Afgan ya da Özbek tekkelerinin kendilerine ait mistik geleneklerini aynen muhafaza etmeye çalıştıklarının göstergesidir. Ayrıca söz konusu tekkelerin Türkistan kökenli bir şeyhin yönetiminde olması ile Türkiye'de bir tür elçilik görevi üstlendiklerini söyleyebiliriz. Bununla birlikte mezkûr tekkelerin, yorucu ve uzak yolculuğun ardından seyyahların rahatça dinlenebilecekleri bir mekân olarak da değerlendirildiğini belirtebiliriz. ¹⁹

Kâşgarî Tekkesi'nin ilk şeyhi Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin Doğu Türkistan kökenli olması hasebiyle, Türkistanlı hacılar tarafından hacca giderken, doğuyla olan bağlantıları bakımından mezkûr tekke, dinlenme mahalli olarak kullanılmış olabilir. ²⁰ Bununla beraber zikredilen tekkeler, Nakşibendîliğin Orta Asya'dan İstanbul'a aktarılmasına vesile olmuştur. Bu anlamda Abdullah Nidâî Kâşgarî, Nakşibendîliğin Kâsânîyye kolunun İstanbul'da yayılmasında öncülük eden mutasavvıflardan biridir. ²¹

Abdullah Nidâî Kâşgarî gibi pek çok şeyh, Nakşibendî tarikatının Orta Asya'dan Türkiye'ye taşınmasında etkili olmuştur. Öyle ki İstanbul'daki çoğu tekkelerin isimleri Özbekler, Buhârâ ve Kâşgar gibi Türkistan'dan gelenlerin adıyla anılmaktadır. ²² Murtazâ Efendi'nin tesis ettiği tekkede Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin kimliği ön planda olduğu için, tekke onun adıyla tanınmıştır.

La'lîzâde Abdülbâkî Efendi, inşâ ettirdiği tekkeye Abdullah Nidâî Kâşgarî'yi postnişin olarak görevlendirmiştir. ²³ Klaus Kreiser'in belirttiğine göre Abdullah Nidâî Kâşgarî için Kalenderhâne Tekkesi, La'lîzâde Abdülbâkî Efendi tarafından 1156/1743 yılında restore edilmiştir. Söz konusu tekke odalar, mutfak, şeyhin kaldığı harem dairesi, bahçe ve sibyan mektebinden müteşekkildir. ²⁴

Kalenderhâne Tekkesi'nde Abdullah Nidâî Kâşgarî bir süre postnişin oldu. Vakfiyede tekkenin şeyhliğinin bekâr olanlara verilmesi şart koşulduğu için, Abdullah Nidâî Kâşgarî de evlenmeyi isteyince Kalenderhâne Tekkesi'ndeki şeyhlik vazifesini bıraktı. ²⁵ Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin Kalenderhâne Tekkesi'nden ayrıldığı günlerde Murtazâ Efendi, gördüğü rüya üzerine bir câmi ve yanında bir tekke inşâ ettirdi. Burayı Nakşibendiyye tarikatı müntesiplerine tahsis etti.

¹⁷ Zarcone, "Kalenderhâne Tekkesi", İstanbul, 1994, *DBİA*, IV, 398- 399.

¹⁸ Smith, Grace Martin, "The Kasgari Dergâh in Istanbul", *Archivum Ottomanicum*, 1995-1996, XIV, 214.

¹⁹ Thierry Zarcone, "Histoire Et Croyances Des Derviches Turkestanais Et Indiens, Istanbul", *Anatolia Moderna (Yeni Anadolu)*, Paris-1991, II, 161.

²⁰ Smith, "The Kasgari Dergâh in Istanbul", *Archivum Ottomanicum*, XIV, 214.

²¹ Azmi Bilgin, "Abdullah Nidâî ve İki Şiiri", *Türk Dili Edebiyatı ve Dergisi*, İstanbul, 1994-1998, XXVII, 66.

²² Hamid Algar, "A Brief History of the Naqshibendia Order", *Varia Turcica Naqshbandis*, İst- Paris, 1990, XVIII, 18.

²³ Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, III, 382.

²⁴ Kreiser, "Kasgari Tekyesi-Ein Istanbuler Naksbandi-Konvent Und Sein Stifter", s. 333.

²⁵ Hüseyin Ayvansarâyî, *Mecmûa-i Tevârih*, (haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk), İst: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, 1985, s. 269; Vassaf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 58.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer 2014

Böylece Abdullah Nidâi Kâşgarî burayla irtibat kurarak, Murtazâ Efendi'nin yaptırdığı tekkenin ilk post-nişîni²⁶ oldu.²⁷

Klaus Kreiser, Kalenderhâne Tekkesi'nde 1156/1743-1159/1746 yılları arasında postnişîn olan Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin muhtemelen tekkeden ayrıldığını belirtmektedir.²⁸ Hamid Algar'a göre, Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin Kalenderhâne Tekkesi'nden Murtazâ Efendi'nin kurduğu tekkeye geçmesindeki tek sebep, onun evlenmek istemesidir. Kendisine yeni bir intisâbiyet bulma arzusu değildir.²⁹ Yeterli bilgi ve belge olmadığı için Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin tekkeden ayrılışından sonra, Kalenderhâne Tekkesi ile Kâşgarî Tekkesi arasındaki ilişkilerin ne düzeyde olduğunu bilemiyoruz.³⁰

Abdullah Nidâi Kâşgarî, kalender hayat tarzının kurallarına alışmadığı için ve mücerredlik erkânına uymak istemediği için söz konusu tekkeden ayrılmış olabilir. Kalenderhâne Tekkesi ve Kâşgarî Tekkesi Türkistan kökenli dervişlerin uhdesinde bulunmasına rağmen, her iki tekkede de birbirinden oldukça farklı tasavvufî anlayışların olduğu görülmektedir. Kalenderhâne Tekkesi, Nakşibendîliğin Kalenderîlikle karışmış biçimini temsil ederken, Kâşgarî Tekkesi Nakşîliğin birebir kurallarına uyulan şeklini temsil etmektedir.³¹ Abdullah Nidâi Kâşgarî, Nakşîliğin Kalenderî geleneklerinden uzaklaşmış olması ve âilevî temelleri esas almış olması ile her iki tekkede tarikat anlayışında farklı versiyonun olduğu görülmektedir.³²

Abdullah Nidâi Kâşgarî, Kalenderhâne Tekkesi'nden ayrıldıktan sonra Murtazâ Efendi'nin inşa ettirdiği tekkeye yerleşti. 7 Sefer 1174/19 Eylül 1760 tarihindeki vefatına kadar burada şeyhlik vazifesini icrâ etti. Tekkenin avlusundaki türbede medfûndur. Kaynaklarda kendisinden âlim ve sâlih kimse olarak bahsedilmektedir.³³ Ölüm tarihi ile ilgili olarak Hattat İbrahim Efendi, “*ekber-i meşâyih*”³⁴ ifadesini not düşmüştür.³⁵

Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin söz konusu tekkedeki postnişînlik süresi ile ilgili muhtelif rivâyetler vardır.³⁶ Eserinde 17 yaşında mânâ âlemine yöneldiğini ve bu mânevî zuhûrun etkisiyle 45 yıl seyahat ettiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla 62 yaşında İstanbul'a gelmiştir. Klaus Kreiser'in verdiği bilgiye göre, Abdullah Nidâi Kâşgarî 3 yıl Kalenderhâne Tekkesi'nde postnişîn olmuştur. 74 yaşında vefat ettiğine göre muhtemelen 9 yıl Murtazâ Efendi tekkesinde şeyhlik vazifesini icrâ etmiştir.

²⁶ Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin tekkedeki şeyhlik vazifesi ilgili şu ifadeleri içeren belge bulunmaktadır. “*Arz-ı bende-i bî-mikdâr oldur ki şevketlü, kerâmetlü, mahabbetlü, kudretlü, velî-nimetim efendim. Hazreti Ebî Eyyüb'de vâki' rûzname-i evvel el-Hâc Murtazâ Efendi Câmii'nin hitâbeti mahlûl olmakla erbâb-ı istihkaktan Şeyh Abdullah halîfeye sadaka buyrulmak ricasına nâzır-ı vakf-ı dârü's-saadet-i şerîfe ağası kulları arz etmekle bâlâsı izn-i hümayunum olmuşdur deyü hatt-ı hümayun inâyeti makrûnlarıyla tezyin buyrulmak bâbında emr-u fermân şevketlü, kerâmetlü, mahabbetlü, kudretlü velî-nimetim efendim pâdişâhumındır.*”, BOA, Cevdet Evkaf, nr. 4520.

²⁷ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l- Cevâmî*, I, 260.

²⁸ Kreiser, “Kasgarî Tekyesi-Ein Istanbuler Naksbandi-Konvent Und Sein Stifter”, s. 333.

²⁹ Algar, “From Kashgar to Eyüp: The Lineages and Legacy of Sheikh Abdullah Nidai”, *Naqshbandis in Western and Central Asia*, s.10.

³⁰ Zarcone, “Histoire Et Croyances Des Derviches Turkestanais Et Indiens, Istanbul”, *Anatolia Moderna (Yeni Anadolu)*, Paris-1991, II,164.

³¹ Thierry Zarcone, “Kâşgarî Tekkesi”, *DBİA*, IV, 485.

³² Ekrem Işın, “Nakşibendîlik”, İstanbul, 1994, *DBİA*, VI, 36.

³³ Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 58; Süreyyâ, *Sicill-i Osmani*, III, 382; Ayvansarâyî, *Hadikatü'l- Cevâmî*, I, 261.

³⁴ Bu ifade, ebced hesabıyla 1174/1760 yılını yani Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin vefat yılını vermektedir.

³⁵ Ayvansarâyî, *Hadikatü'l- Cevâmî*, I, 261.

³⁶ *Sefîne-i Evliyâ*'da 16 sene, Vassâf, *Sefîne-i Evliyâ*, II, 58, *Hadikatü'l- Cevâmî*'de 14 sene Kâşgarî Tekkesi'nde şeyh olduğu ifade edilmiştir. Bkz. Ayvansarâyî, *Hadikatü'l- Cevâmî*, I, 261. Bazı kaynaklarda Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin mezkûr tekkede yirmi sene vazife yaptığı belirtilmiştir. Ahmet Rıf'ad, *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiye*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1300, V, 13.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer2014

Zâhirî ve bâtinî ilimleri tahsil eden³⁷ Abdullah Nidâî Kâşgarî, mânevî eğitimini uzun müddet süren yolculuklarla tamamlamış, kendisi ve yakın çevresi Murtazâ Efendi'nin kurduğu tekkede uzun yıllar hizmet vermiştir. Dolayısıyla maddî olarak tekkeyi inşa ettiren Murtazâ Efendi olmakla birlikte, tarikat faaliyetleri çerçevesinde Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin de tekkenin kurucusu olduğu kabul edilebilir. Bilindiği üzere, tekkelerin ilmî ve ahlâkî her yönden zirvede oldukları dönemlerde tekke şeyhi olmak o kadar kolay değildi. Çünkü şeyhlik vazifesinde bulunan kişinin iyi bir mânevî eğitim almış olması, irşâd ve icâzette ehil olması, kısaca her yönüyle kemâl sıfatlara sahip olması gerekiyordu.³⁸ Abdullah Nidâî Kâşgarî, bu sayılan özelliklere sahip zâhirî ve bâtinî ilimlerde mâhir bir zât idi. Çünkü o öğleden sonraları tekkede *Mesnevî* okutup şerh ederdi. Bununla birlikte diğer ilimlerden haberdâr bir Nakşibendî şeyhi idi.³⁹ "Nidâî" mahlası ile lirik şiirler yazmıştır.⁴⁰

Bilindiği üzere mutasavvıflar, yazdıkları eserlerin halk nazarında etkili olması için şiir, mûsikî, edebiyat vb. ilim dallarından istifade etmişlerdir. Hatta bu vesile ile tekke edebiyatı zuhûr etmiş, Mevlânâ ve Yunus Emre gibi meşhur mutasavvıfların âbide eserleri elden ele, dilden dile, gönülden gönüle günümüze kadar gelmiştir. İşte şiir ve edebiyatı tebliğinde vâsita olarak kullananlardan biri de Abdullah Nidâî Kâşgarî'dir.

1- Silsilesi

Abdullah Nidâî Kâşgarî tasavvufî intisâbiyet olarak hem Nakşî-Kâsânî hem de Kalenderî'dir. *Risâle-i Hakkıyye* adlı eserinde Hz. Peygamber'den itibaren kendisine kadar gelen silsilesini şöyle vermiştir:

1-Hz. Muhammed, 2-Hz. Ebû Bekir, 3-Selmân-ı Fârsî, 4-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekir, 5-İmâm-ı Ca'fer Sâdık, 6-Sultan Bâyezid Bistâmî, 7-Şeyh Ebu'l-Hasan Harakânî, 8-Şeyh Ebu'l- Kâsım Kürregânî, 9-Şeyh Ebû Ali Farmedî, 10-Hâce Yûsuf Hemedânî, 11-Hâce Abdülhâlik Gucduvânî, 12-Hâce Ârif Rivegerî, 13-Şeyh Muhammed Encir Fağnevî, 14-Hâce Ali Râmîtenî, 15-Hâce Muhammed Baba Sammâsî, 16-Seyyid Emîr Külâl, 17-Hz. Şâh-ı Nakşibend, 18-Mevlânâ Ya'kûb Çerhî, 19-Hâce Ubeydullah Ahrâr, 20-Mevlânâ Muhammed Kâdî, 21-Mahdûm-i A'zam, 22-Muhammed Emîn Dehbîdî, 23-Hâce Hâşim Dehbîdî, 24-Hâce Yûsuf Kâşgarî, 25-Hâce Hidâyetullâh Kâşgarî, 26-Mevlânâ Azhar Kâşgarî, 27-Dervîş Abdullah Kâşgarî.⁴¹

Kalenderî silsilesi ise şöyledir:

1-Abdülkadir Geylânî, 2-Tayyib Şâh Kalenderî, 3-Şâh Ni'metullah Kalenderî, 4-Hazreti Zerdvâr Kalenderî, 5-Seyyid İbrahim Kalenderî, 6-Seyyid Buğrâ-yı Kalenderî, 7-Mîr Rûkneddîn Kalenderî, 8-Hamidüddîn Kalenderî, 9-Mîr Nasıruddîn Kalenderî, 10-Mîr Gıyâseddîn Kalenderî, 11-Mîr Cemâleddîn Kalenderî, 12-Seyyid Şemseddîn Kalenderî, 13-Şeyh Cüveyn Azîzân, 14-Baba Kul Mezîd, 15-Baba Hacı Abdürrahim, 16-Molla Emân-ı Belhî, 17-Abdullah Nidâî Kâşgarî.⁴²

³⁷ Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey, *Mecmu'atü't-Terâcim*, Millet Ktp., Ali Emirî, Tarih, nr. 788, s. 46-47.

³⁸ Mürşidde olması gereken vasıflarla ilgili olarak bkz. H. Kâmil Yılmaz, *Tasavvuf Mes'eleleri*, İstanbul: Erkam Yay. 1997, s. 87-92.

³⁹ Süreyyâ, *Sicill-i Osmanî*, III, 382; Abdullah Nidâî Kâşgarî, *Risâle-i Hakkıyye Tecümesi*, (trc. İsmail Müfîd), Süleymaniye Kütüphanesi, Es'ad Efendi, nr.1422, vr. 49b.

⁴⁰ Kasım Kufralı, *Nakşibendîliğin Kuruluşu ve Yayılışı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Türkiyat Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi, nr. 337, s. 177.

⁴¹ BOA, Yıldız Esas Evrak, nr. 444; Abdulah Nidâî Kâşgarî, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin), İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 828/1, vr. 15b, 16a.

⁴² Nidâî, *age*, vr. 28 b-29a; Şah Mahmud Evreng Abâdî, *Mefrûzât-ı Nakşbendiyye*, Haydarâbâd, 1358, s. 13-14.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer 2014

B-Eserleri

Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin kütüphânelerde tespit edilen Farsça iki eseri bulunmaktadır. Bunlardan biri mensur nitelikte olan *Risâle-i Hakkıyye*, diğeri manzum özellikte olan *Dîvân*'ıdır. Bu iki müstakil eserin birçok nüshaları mevcuttur. *Risâle-i Hakkıyye*'nin Osmanlıca tercümeleri bulunmaktadır. Bunlar aynen tercüme olmayıp, mütercim eserde kendi görüşlerine de yer vermiştir. Abdullah Nidâi Kâşgarî, gerçekleştirdiği uzun süren yolculukların ardından Eyüp'e geldiğinde, ilmi tecrübesinin üst noktada olduğu bir dönemde eserlerini kaleme almıştır. Birçok nüshasının olması hasebiyle eserlerinin büyük bir ilgi gördüğü anlaşılmaktadır. Eserlerinin en dikkat çeken yönü, hayatı ile ilgili bilgilere yer vermiş olmasıdır. Eserlerinde Eyüp'e gelmeden önce yaptığı yolculukları detaylı olarak anlatmıştır. Fakat İstanbul'daki yaşamına dâir herhangi bir bilgi vermemiştir. Abdullah Nidâi Kâşgarî, muhabbet duyduğu bazı önemli şahıslar için şiir yazmıştır. Örneğin Câmî ve Hâce Hâfız Şîrâzî gibi ünlü şâirlerin gazellerine⁴³ tahmisler,⁴⁴ Şah Sebüktekin ve Sâib'e muhammes,⁴⁵ Hz. Şâh-ı Nakşibend'e kasîde,⁴⁶ ayrıca münâcât,⁴⁷ na't⁴⁸ tarzında şiirler kaleme almıştır. Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin hem *Dîvân*'ı⁴⁹ hem *Risâle-i Hakkıyye*'si tasavvuf ve tekke edebiyatı açısından önemlidir.⁵⁰

1-Divân

Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin Farsça şiirlerinin bulunduğu eseri kütüphâne kayıtlarında "*Dîvân-ı Nidâi*", "*Dîvân-ı Hazreti Gavsü'l-Vâsılın Şeyh Abdullâh Kâşgarî*", "*Dîvân-ı Nidâi Abdullah Efendi el-Kâşgarî*" gibi isimlerle yer almaktadır. *Dîvân*'ın kütüphânelerde muhtelif nüshaları bulunmaktadır. Farsça *Dîvân*'ın 1174/1760 tarihli nüshası "*Dîvân-ı Nidâi Abdullah Efendi el-Kâşgarî*" adıyla Sül. Ktp. Âşîr Efendi, nr. 411'de kayıtlıdır.⁵¹ Eserin nüshası şu tarihlerde Mustafa Âşîr Efendi tarafından hazırlanmıştır: *Risâle-i Hakkıyye*, Rabîü'l-âhir 1174/1760 (Nidâi'nin vefatından yaklaşık 2 ay sonra); *Dîvân* 1175/1761; Muhammesât, Cemâziyelevvel, 1174/1760; Hayretnâme, Muharrem 1176/1762. Eserin 29 varaktan oluşan ilk bölümünde, Nakşibendiyye tarikatının usûl ve âdâbının temel niteliklerinin anlatıldığı *Risâle-i Hakkıyye*, ikinci bölümünde Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin Farsça gazellerinin yer aldığı *Dîvân*, üçüncü bölümünde Muhammesât, bu bölümün ilk kısmında Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin şerîat, tarikat ve hakîkata dâir

⁴³ Gazel: Birinci beyti musarra, diğer beyitleri birinci beyit ile mukaffa bir nazım şeklidir. Beş beyitten on beş beyte kadar yazılabilir. Genellikle âşıkâne sözlerden oluşur. Tahir Mevlî, *Tâhirü'l-Mevlevî Edebiyat Lügati*, (nşr. Kemal Edip Kürkçüoğlu), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973, s. 47.

⁴⁴ Tahmîs: Bir gazelin her beytine üçer mısra ilâve ederek onu muhammes yani beşleme hâline getirmektir. İlâve suretiyle meydana gelen müşterek manzumelerin en çoğunu tahmîsler teşkil etmektedir. Tahmîsde esas olan, ilâve edilen mısralarla arasında bir mânâ bütünlüğünün olmasıdır. Tahir Mevlî, *Tâhirü'l-Mevlevî Edebiyat Lügati*, s.141-142.

⁴⁵ Muhammes: Nazım şekillerinden biridir. Beşer mısralık bendlerden oluşmaktadır. Müttekerrir ve müzdevic olmak üzere iki türü bulunmaktadır. Tahir Mevlî, *Tâhirü'l-Mevlevî Edebiyat Lügati*, s. 101.

⁴⁶ Kasîde: Matla, musarra ve aynı kafiyede on beş beyitten fazla olmak üzere yazılan uzun manzumelere kasîde denir. Kasîdenin asıl konusu medhdır. Tahir Mevlî, *Tâhirü'l-Mevlevî Edebiyat Lügati*, s. 84

⁴⁷ Münâcât: Allah'a yalvarış tarzındaki manzumelere denir. Tahir Mevlî, *Tâhirü'l-Mevlevî Edebiyat Lügati*, s.107.

⁴⁸ Na't: Hz. Peygamber'e medhiye tarzındaki manzumelerdir. Tahir Mevlî, *Tâhirü'l-Mevlevî Edebiyat Lügati*, s.113.

⁴⁹ Divân: Manzume sözlerin yer aldığı esere dîvân denir. Tahir Mevlî, *Tâhirü'l-Mevlevî Edebiyat Lügati*, s. 35.

⁵⁰ Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin *Risâle-i Hakkıyye*'si üzerine bazı akademik çalışmalar yapılmıştır. Abdullah Nidâi Kâşgarî, *Abdullah Nidâi Kâşgarî ve Hakkıyye Risâlesi*, (çev. Güller Nuhoğlu), İstanbul: Simurg Yay., 2004; a.mlf., *Diwan of Nidai -Divan-ı Nidai* (yay. haz. Güller Nuhoğlu). Karachi, 2003. Azmi Bilgin, Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin *Dîvân*'ında yer alan biri Hz. Peygamber'e diğeri Bahâeddîn Nakşibend'e yazdığı çağatayca iki şiiri Türkçe'ye çevirmiştir. Bkz. Azmi Bilgin, "Abdullah Nidâi ve İki Şiiri", *Türk Dili Edebiyatı ve Dergisi*, İstanbul, 1994-1998, XXVII, 68-71; Hamid Algar, *Risâle-i Hakkıyye*'yi esas alarak onun görüşlerini açıklayan makale kaleme almıştır. Bkz. Hamid Algar, "From Kashghar to Eyüp: The Lineages and Legacy of Sheikh Abdullah Nidâi", *Naqshbandis in Western and Central Asia*, (ed. Elisabeth Özdalga), İstanbul, 1999.

⁵¹ Eser, şemseli, miklepli, kenarları yaldızlı çerçevesi, siyah meşin ciltli olup, sayfa kenarları yaldızlı cetvellidir. Vakıf mührü ve reddâdesi vardır. 21 satırdan müteşekkil olup, talik yazı ile kaleme alınmıştır. Dört bölümden meydana gelen eserde bölümler arasında ser-levha bulunmaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer2014

tanımları içeren Farsça şiirler ve gazeller ile Hz. Peygamber'e na't, Allah'a münâcâtı ifade eden muhammesler, Câmî, Hâce Hâfız Şîrâzî, Kâsım, İsmet Buhârî gibi ünlü şâirlerin gazellerine tahmisler, Şah Sebuktekin, Sâib'e muhammes ve Hz. Şâh-ı Nakşibend'e yazdığı kasîde yer almaktadır. Eserin dördüncü bölümünde Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin Semerkand, Buhârâ, Kudüs, Şam, Bağdat ve Mekke gibi pek çok ülkelere yaptığı seyahatinin ardından İstanbul'a geldiğinde bu kente olan hayranlığını dile getirdiği "Hayretnâme" adlı mesnevî ile diğer şiirleri bulunmaktadır. Dîvân'ın diğer nüshası ise 58 varak olup, dört bölümden müteşekkildir. Birinci bölümde vr.1b-29a *Risâle-i Hakkıyye*; vr.30b-44b arası *Dîvân*; vr. 45b-55b Muhammesât; vr. 56b-58b. Hayretnâme bulunmaktadır. Eserin dili Farsça olup, 1165/1751 yılında Eyüp'te kaleme alınmıştır. Konular beyit, kıta, rubâî, mesnevî tarzında şiirler ile âyet ve hadislerle desteklenerek anlatılmıştır.

a) Dîvân'ın Nüshaları

Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin Dîvân'ının kütüphanelerde bulunan nüshaları şunlardır: Dîvân, Sül. Ktp., Şâzelî, nr. 158, vr. 84b-95a; Muhammesât, vr. 132b-149a; Dîvân, vr.149b- 150b; Risâle-i Muhtasar, (Farsça), Sül. Ktp.,H.Hüsnü Paşa, nr. 784, vr. 56b-78b; Muhammesât, (Farsça),Sül. Ktp., H. Hüsnü Paşa, nr. 1044, vr. 1b-18a; Dîvân; vr.20b-29b; Kasîde,⁵² (Farsça), Sül. Ktp., Esad Efendi, nr. 1458, vr. 59a-83a; Muhammesât⁵³ (Farsça), Sül. Ktp., Mihrişâh Sultan, nr. 209, vr. 62b-84a; Dîvân, vr. 85b-110a; Muhammesât,⁵⁴ (Farsça), Sül. Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 3719, vr. 1b-10b; Dîvân, 11a- 25a; Muhammesât, (Farsça),⁵⁵Sül. Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 3861, vr. 1b-18b; Dîvân, (Farsça),⁵⁶ Sül. Ktp., Dâru'l-Mesnevî, nr. 257, vr. 44b-63a; Muhammesât, vr.64b-81b; Dîvân, (Farsça); Dâru'l-Mesnevî, nr. 170, vr. 66a-79b; Muhammesât, (Farsça),⁵⁷ Sül. Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 838, vr. 164b- 170b; Muhammesât, (Farsça),⁵⁸ İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 1194/3, vr.60b-71a; Dîvân, (Farsça), İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları nr. 1125/1, vr.1b-30b; Rubâiyat ve açıklaması (Osmanlıca); Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Hazîne, nr. 984, 1b-18a; Dîvân, 54b-67b; Muhammesât, (Farsça),⁵⁹ Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, Emânet Hazîne, nr. 1308, vr. 214b-225a Muhammesât, (Farsça).⁶⁰ Ayrıca Kahire Dâru'l-Kütüb, Tasavvuf nr. 46.

2-Risâle-i Hakkıyye

"Hakkıyye-i Nidâî Hazreti Abdullâh Kâşgarî", "Risâle fî Beyânî Tarîkatî'n-Nakşibendiyye", "Risâle-i Hakkıyye fî Sulûki'n-Nakşibendiyye", "Risâle der Tarîkat-ı Nakşibendiyye", "Şîrîn Şemâil" gibi isimlerle kütüphâne kayıtlarında muhtelif nüshaları bulunan eser, Abdullah Nidâî Kâşgarî tarafından 1165/1751 yılında kaleme alınmıştır.

Risâle-i Hakkıyye Nakşibendiyye tarîkatı üzerine yazılmış bir eserdir. Diğer nüshalarda bu eserin adı *Risâle-i Nakşibendiyye*, *Tarîkat-ı Nakşibendiyye* olarak yer almaktadır. Abdullah Nidâî Kâşgarî, söz konusu eserinde Nakşibendiyye tarîkatının faziletini anlatarak, bu tarîkat için "firka-i

⁵² Ahmed Câmî ve Aynu'l Kudat Hemedânî gibi bazı şahsiyetlere yazılmış kasideler bulunmaktadır.

⁵³ Muhammesât kısmında muhtelif şiirlerin gazellerine tahmisler, Şâh-ı Nakşibend için yazılmış kasîde, İstanbul'u öven şiirler bulunmaktadır.

⁵⁴ Na't-ı Nebî, Câmî, Hâfız, Kâsım, İsmet gibi ünlü şâirlerin şiirlerine tahmisler, gazel ve mesnevî tarzında yazılmış şiirler yer almaktadır. Eserin bu nüshasını Muhammed Atâullah Efendi, önceleri Eyüp Sultan Câmîi civarında bulunan günümüzde ise Süleymaniye Kütüphanesi koleksiyonunda yer alan Mihrişâh Sultan Kütüphanesi'ne 1264/1847 yılında vakfetmiştir.

⁵⁵1174/1760 yılında istinsah edilmiştir.

⁵⁶ İsmail adına kayıtlı 1175/1761 tarihli istinsah kaydı vardır.

⁵⁷ 1172/1758 tarihli Abdurrahman adına kayıtlı istinsah kaydı bulunmaktadır.

⁵⁸ 1283/1866 tarihli Abdülkerim el-Belhî adına kayıtlı istinsah kaydı vardır.

⁵⁹ Derviş Muhammed Emîn eliyle 1175/1761 yılında istinsah edilmiştir.

⁶⁰ 225 varak, talik hatlı, 17 satır, ser-levha, müzehheb, cetvelleri yaldızlı, miklepli ve şemseli siyah deri ciltli olan bu eserin IV. bölümünde Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin *Risâle-i Hakkıyye* ve Muhammesât'ı yer almaktadır.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer 2014

nâciye” tâbirini kullanır. Bununla birlikte Hz. Peygamber’den kendisine kadar gelen silsilesine eserinde yer verir.

Abdullah Nidâi Kâşgarî, klasik İslâmî kitaplarda olduğu gibi Allah’a hamd, Hz. Peygamber’e salâvat ile eserine giriş yapar. Eserin ilk kısmında “ehl-i sünnet ve’l-cemaât” olarak nitelendirdiği Nakşibendiyye tarikatına dâir tevbe, şeyhe bağıllık, haram lokmadan kaçınmak, az yemek, az uyumak, Allah’ı zikretmek gibi birtakım tasavvufî konulara yer verir. Tarikat ehli olmak için bazı menzilleri aşmak gerektiğini ifade eder. Abdullah Nidâi Kâşgarî’ye göre sâlik, uzun süreli riyâzatta bulunarak mânevî makamlarda yücelebilir. Bu yapılmazsa kâl’in hâl’e tebdil olmayacağını belirtir. Seyr u sülûktaki tevhîd-i ef’al, tevhîd-i sıfat, tevhîd-i zât mertebelerinin tasavvufî karşılığı olarak ilme’l-yakîn, ayme’l-yakîn, hakke’l-yakîn yani şerîat, tarikat ve hakikat olarak isimlendirilen mertebeleri kat’eden sâlikin ma’rifetullâh’a ulaşabileceğini söyler. Ayrıca söz konusu tâbirlerle ilgili detaylı bilgilere yer verir.

Abdullah Nidâi Kâşgarî eserinde, Nakşibendî tarikatının usûl ve âdâbı ile ilgili olarak daima abdestli bulunmak, beş vakit namazı cemaatle kılmak, hatm-i haccân yapmak, bid’at ehlinden uzak durmak ve haramlardan sakınmak gibi konularda bilgi verir. Ayrıca Nakşibendiyye tarikatında yer alan hûş der-dem, nazar ber-kadem, sefer-der vatan, halvet-der encümen, yâd-kerd, bâz-geşt, nigâh-dâşt, yâd-dâşt, vukûf-i zamânî, vukûf-i adedî, vukûf-i kalbî gibi tâbirlerle ifade edilen usûlleri tek tek izah eder. Tecellî-i âsâr, tecellî-i ef’âl, tecellî-i sıfat ve tecellî-i zât olmak üzere tecellîyi dört bölüme ayıran Abdullah Nidâi Kâşgarî, ayrıntılı olarak tecellî konusunu işler. Basîret sahibi bir mü’minde nûr-ı ilâhînin tecellî edeceğini söyler. Bu mânâda Nakşibendiyye tarikatındaki “merâtib-i seb’a-yi kalbiyye” olarak ifade edilen yedi mertebeyi açıklar. Tevhîd-i âmm, tevhîd-i hass, tevhîd-i hassü’l-hass olmak üzere tevhid mertebelerini ayrıntılı olarak beyan eder.

Abdullah Nidâi Kâşgarî’ye göre seyr u sülûk yapan kişi nefisle mücadele gibi bazı sorunlarla karşılaşır. Engelleri tek başına aşamadığı için rehber ihtiyacı duyar. Ona göre bu rehber, kâmil bir şeyhtir. Dolayısıyla tarîkate giren kişi, öncelikle bir şeyhe intisâb etmelidir. Nasıl ki nebîlere tâbî olmak farz ise velî ve sâlih olan zâtlara da uymak sünnettir. Ona göre şeyhlerin gönlü, Allah’ın lütfuna mazhar olmaktadır.

Nakşibendî tarikatında şeyh ve sohbetin önemli olduğuna işâret eden Abdullah Nidâi Kâşgarî’ye göre nasıl ki Hz. Peygamber, sahâbe-i kirâmı sohbet vasıtasıyla eğitmişse, şeyh de müridlerini sohbet yoluyla Hakk’a ulaştırır. Bununla birlikte Abdullah Nidâi Kâşgarî, dört büyük tarikat olduğunu ifade eder. Hz. Ebubekir’e dayanan tarîk-ı hafîyye, Hz. Ömer’e dayanan tarîk-ı kübreviyye, Hz. Osman’a dayanan tarîk-ı aşkiyye, Hz. Ali’ye dayanan tarîk-ı cehriyye. Bunların içinde en faziletlisi olarak tarîk-ı hafîyyeyi kabul eder. Abdullah Nidâi Kâşgarî, eserinde fakr, külâh ve hırka tâbirleri üzerinde önemle durur. Hırka giymenin âdâbından bahseder. Hırkanın yani mânevî bağın Hz. Peygamber’den kendisine kadar ulaşan şeceresini verir. Nefsi eğitmenin ve tanımanın gereğine değinen Abdullah Nidâi Kâşgarî emmâre, levvâme, mutmainne olarak tanımlanan nefsin özelliklerini açıklar. Eserinin sonlarına doğru tasavvufta bazı yanlış anlayışların olduğundan bahseder ve bu yanlış anlaşılmalara verdiği doğru cevaplarını maddeler hâlinde sıralar. Taleplerine göre insanları bir tasnife tâbî tutar. Bunları bîgânegân yani henüz sülûka başlamayanlar, muzdûrân yani Allah’tan mükâfat almak için çabalayanlar ve mukarrebân yani velîler olmak üzere üç guruba ayırdığı bu insanlar hakkında detaylı açıklamalar yapar. Keşf-i galebe ve keşf-i a’yânî olarak keşfi de ikiye ayıran Abdullah Nidâi Kâşgarî, eserinde keşfe dâir bilgilere yer verir. Eserinin son bölümünde ise kendi hayatı ile ilgili bilgileri aktarır. Hz. Peygamber’e Na’t ve Cenâb-ı Hakk’a Münacât’la eserini tamamlar.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer2014

a) Risâle-i Hakkıyye'nin Nüshaları

Risâle-i Hakkıyye'nin bilinen nüshaları, şu kütüphânelerde bulunmaktadır: Sül. Ktp., Âşir Efendi, nr. 411. vr. 1b- 29a, (Farsça); Sül. Ktp., Şâzelî, nr. 158, vr. 65b- 83b, (Farsça); Sül. Ktp., H.Hüsnü Paşa nr. 784, vr.1b- 56a, (Farsça); Sül. Ktp., Es'ad Efendi, nr.1458, vr. 1b-58b, (Farsça); Sül. Ktp., Mihrişâh Sultan, nr. 209, vr. 1b-50b (Farsça); Sül. Ktp.,Dâru'l-Mesnevî, nr. 257, vr.1b-43b, (Farsça); Sül. Ktp., Dâru'l-Mesnevî, nr. 170, vr. 31b- 65b, (Farsça); Sül. Ktp., Yazma Bağışlar, nr. 838, vr. 138b-164a, (Farsça); Sül. Ktp., Reşid Efendi, nr. 388, vr.1b-35b, (Farsça); Köprülü Kütüphânesi, Mehmed Asım Bey, nr.144, vr. 1b- 31a, (Farsça); İbrahim Hakkı Konyalı Kütüphânesi, nr. 322, vr. 1b-40a, (Farsça); Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Hazine, nr. 984, vr. 19b- 53b, (Farsça); Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphânesi, Emânet Hazîne, nr. 1308, 184b- 214a (Farsça); Sül. Ktp., Hacı Mahmûd, nr. 2867, vr.95, (Osmanlıca);⁶¹ Sül Ktp. Hacı Mahmud, nr. 2625, vr. 1b-34 a (Farsça);⁶² Sül. Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 381, vr. 1b- 36a. (Farsça);⁶³ Sül. Ktp. Pertev Paşa, nr. 251, vr. 5b- 39a, (Farsça)⁶⁴; Sül. Ktp., Es'ad Efendi, nr. 1422, vr. 37b-49b, (Osmanlıca);⁶⁵ İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, nr. 1194/2, vr. 4b-60a (Farsça); İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, nr. 828/1, vr.1b-52a, (Osmanlıca); İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları, nr. 919/1, vr.1b-50b; Abdulah Nidâî Kâşgarî'nin bunlardan başka, *Esrâr-ı Temhîd*,⁶⁶*Fukarâ*,⁶⁷*Risâle-i İrfânî*⁶⁸ gibi eserlerinin olduğu zikredilmektedir.

C- Tasavvuf Anlayışı

Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin *Risâle-i Hakkıyye* adlı eserinden yola çıkarak, onun tasavvufi görüşlerini şöyle açıklayabiliriz:

1- Tarîkat

Nakşibendiliğin müntesiplerinden olan Abdullah Nidâî Kâşgarî, söz konusu tarikata dâir *Risâle-i Hakkıyye* adlı eserini kaleme almıştır. Hz. Peygamber'in hadisindeki "Ümmetim yetmiş üç fırka üzerindedir. Yetmiş iki bölük nâr ehli, bir bölük ise cennet ehlidir. Bunlar da benim ve ashâbımın yolu üzerinde olanlardır."⁶⁹ ifadesi ile Nakşibendiyye tarikatının ehl-i sünnet ve'l-cemaât tarikatı olduğunu dile getirir.⁷⁰ Hadiste geçen "fırka-i nâciye" tâbirini zikredilen tarikat için

⁶¹ 95 varaktan ibaret olan söz konusu eserin adı "*Tercüme-i Risâle-i Abdullâh Kâşgarî*"dir. Eseri Abdülkerim Hilmi el-Mevlevî, 1177/1763 yılında tercüme etmiştir. Eserin tamamında *Risâle-i Hakkıyye* bulunmaktadır. Bazı sayfalarda haşiyeler bulunan eser Osmanlıca'dır. Fakat Farsça tabirlere de yer verilmiştir. Aynen tercüme değildir. Mütercim görüşlerini eserde sıralamıştır. Görüşlerini desteklemek için konuyla ilgili âyet ve hadislere yer vermiştir. Dolayısıyla eseri asıl nüshadan daha fazla varak ihtivâ eder. Abdullah Nidâî'ye ait beyitler mütercim tarafından açıklanarak verilmiştir.

⁶² 1278/1861 tarihli es-Seyyid Ali Rızâ adına kayıtlı istinsah kaydı bulunmaktadır.

⁶³ Seyyid Mustafa Râsîh'in öğrencilerinden Ahmed Râci Bey, 1282 /1865 tarihinde istinsah etmiştir.

⁶⁴ Muhammed Emin Ahmed b. Muhammed adına kayıtlı istinsah kaydı vardır.

⁶⁵ Kenarları zencirekli, miklepli, siyah ciltli, sayfa kenarları çerçevesi eser, 1170 tarihinde istinsah edilmiştir. 38a-50b arasında İsmail Müfid Efendi'nin *Risâle-i Hakkıyye Tecümesi* yer alır. Eserin 1b- 36b arasında *Risâle-i Hakkıyye*'nin Farsça metni bulunmaktadır. Eser, 1205/1790 yılında İsmail Müfid Efendi tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Ancak eser, birebir tercüme olmaktan ziyade Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin *Risâle-i Hakkıyye*'si esas alınarak yazılmış yeni bir telif eser mahiyetindedir. İsmail Müfid Efendi, tercümenin giriş kısmında eserin üç bab bir hatme üzerine tertip edildiğini ifade eder.

⁶⁶ Ahmed Münzevî, *Fihrist-i Nüshahâ-yı Hattî-yi Fârsî*, Tahran, 1349, II/1, s. 1027.

⁶⁷ Münzevî, *Fihrist-i Nüshahâ-yı Hattî-yi Fârsî*, II/1, s.1301.

⁶⁸ Münzevî, *Fihrist-i Nüshahâ-yı Hattî-yi Fârsî*, II/1, s.1163.

⁶⁹ Bu hadisin bir benzeri, *Sünen-i Ebû Dâvud*, 1952, Kitâu's-sünnet, II, 503, (had. no: 1,2); Tirmizî, *Câmiu'l Kebîr*, Beyrut, 1998, İmân 18, IV,381, (had. no: 2640) geçmektedir.

⁷⁰ Abdullah Nidâî Kâşgarî, *Tercüme-i Risâle-i Abdullâh Kâşgarî*, (trc. Abdülkerim Hilmi), Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd, nr. 2867, vr.18b.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer 2014

kullanır.⁷¹ Ona göre Nakşibendiyye tarîkatı, hadiste “fırka-i nâciye” olarak belirtilen ehl-i sünnet ve'l-cemaât tarîkatıdır. Bu tarîkata ait usûl, âdâb ve şartlardan bahseden Abdullah Nidâi Kâşgarî'ye göre, Nakşibendiyye tarîkatının öne çıkan özellikleri şöyledir. Tarîkat ehli olan sâlik, Bütün günahlardan tövbe edip, kâmil bir şeyhe intisâb etmeli, Allah'ın emirlerine ve Hz. Peygamber'in sünnetine uymalı, bid'at ehli kimselerden uzak durmalı, şüpheli olan şeylerden sakınmalı, az yemeli, az uyumalı, az konuşmalı, dâimâ Allah'ı zikretmelidir.⁷² Şerîat ve tarîkat kelimelerine açıklık getiren Abdullah Nidâi Kâşgarî'ye göre şerîat, Allah'ın emri ve Resûlü'nün istediği üzere olmaktır. Tarîkat ise istikâmet bulmak, Allah'a yaklaşmak için mesâfe kat' etmektir.⁷³

Abdullah Nidâi Kâşgarî'ye göre şerîat şarttır, tarîkat terktir. Ayrıca tarîkat, şerîate göre amel etmektir. Bu anlamda zâhir ve bâtını terk etmedikçe maksûd-ı küllî hâsıl olmaz.⁷⁴ Abdullah Nidâi Kâşgarî, tarîkat terktir derken sâlikin seyr u sülûk neticesinde ulaştığı son mertebeyi, fenâ makâmını zikretmektedir. Yani ölmeden evvel Hakk'a vâsıl olmadıkça maksûda ulaşamaz ifadesini kullanmaktadır.⁷⁵ Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin bu ifadelerine göre, öldükten sonra nasıl olsa Allah'a ulaşıyoruz. Önemli olan yaşarken O'na ulaşmaktır. Bu konuda uyulması gereken beşerî sıfatlardan fenâ olup, melekî sıfatların kâim olması için çabalamaktır. Dünyayı ve dünyaya ait olan her şeyi, hatta kişi kendini bile terk etmelidir ki böylece cemalullâh onda bâkî olsun.⁷⁶

Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin ifadelerine göre şerîat, dîn ilmidir ve İslâm'ın şartıdır. Tarîkat ise ilimle amel etmektir. Aslında Abdullah Nidâi Kâşgarî, tarîkat için dînin yaşanan boyutudur demek ister. Bu mânâda hakikat ise maksûda vâsıl olmaktır. Abdullah Nidâi Kâşgarî, ilim ve amelî birbirinden ayrı düşünmemektedir. Çünkü ona göre, ilim olmayınca amel olmaz. Amel olmadığında ise hakikat zuhûr etmez.⁷⁷ Yani ilim, amel için mutlaka gereklidir. Amel de hakikat diye ta'bir olunan maksûd için gereklidir.⁷⁸ İlme'l-yakîn olarak ifade ettiği şerîatı, din ilmi ve İslâm'ın şartı olarak tanımlar. Ona göre bu yola intisâb eden kişi, öncelikle İslâm'ın şartını ve din ilmini öğrenmekle mükelleftir. Her Müslüman'da olması gereken bir ilimdir. Okuyarak ya da mürşidi dinleyerek tahsil edilir. Ayne'l-yakîn, diğer bir ifade ile müşâhede ile hâsıl olan ilim ise tarîkata ait ilmidir. Hâlis amel, nûr-ı imân, ma'rifetullâh, Hakk'ın cemâlini müşâhede etmek, bu ilmin öne çıkan özelliklerinden bazılarıdır. Hakka'l-yakîn ise hakikat ilmidir. Zevk, aşk, şevk ve muhabbet çokluğu neticesinde Hakk'a vusûl ile bu ilme ulaşmak mümkündür. Hakka'l-yakîn, enbiyâ ve evliyâ mertebesidir. Allah'ın fazlı ve ikrâmı ile bazı seçkin kimselerde bu hâl zuhûr eder.⁷⁹

Abdullah Nidâi Kâşgarî'ye göre, Allah'a ve Rasûlü'ne tâbi olduktan sonra Hakikat'a vâsıl olmaya tâlip olmak gerekir.⁸⁰ Ona göre Hakikat ilmi, Allah Teâlâ'ya ait olan ilmidir. Bu ilme sahip olmak için zâhîren ve bâtînen Allah'ın vahdâniyetini bilip, emrine itaat edip, nehyinden sakınıp, nefse muhâlefetle büyük cihad etmek gerekir.⁸¹ Hakk'a tâlib olan kişinin ilme'l-yakîn'den ayne'l-yakîn'e, ayne'l-yakîn'den de hakka'l-yakîn'e vâsıl olması gerekir. Allah'a yakınlık ancak bu yakînleri gerçekleştirmekle mümkün olur.⁸²

⁷¹ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsameddin), vr. 3a.

⁷² Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsameddin), vr. 3a.

⁷³ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), vr. 20a.

⁷⁴ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsameddin), vr. 17a.

⁷⁵ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), vr. 47a.

⁷⁶ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), vr. 47b.

⁷⁷ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsameddin), vr. 4a.

⁷⁸ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsameddin), vr. 4b.

⁷⁹ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsameddin), vr.5a-b.

⁸⁰ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), vr. 21b.

⁸¹ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), 24b.

⁸² Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsameddin), vr.6a.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer2014

Allah aşkı ile yanan kişide zamanla Hakk'a yakınlık vuku bulur. Böyle bir hâli, Hallâc-ı Mansur gibi bazı tasavvuf erbâbi kimseler yakinen yaşamıştır. Ona göre, böylesine ulvî bir zuhûrât; cemâdât, hayvanât ve nebâtâtta vakî olmaz. Böyle bir durum ancak ilâhi aşkın galip geldiği İnsân-ı kâmil olan kişide gerçekleşir. Bu da ilâhî aşkın gâlib gelmesiyle mümkün olur.⁸³ Sadece yaşamakla gerçekleşen bu aşk, Hz. Peygamber'den Hz. Ebu Bekir'e onlardan diğer ashâb-ı kirâma, tâbiîn ve ebau't-tabiîn ile günümüze kadar mânevî miras yoluyla devam ederek gelmiştir. Bu durum, nisbet-i mâneviyye'ye dayalı ilâhi bir sırdır.⁸⁴ Bütün hak tarikatlar bu yol üzeredir. Bu mânevî huzûru daima muhâfaza etmek için, öncelikle zâhir ve bâtını korumak, mümkün mertebe ibâdet hâlinde olmak ve zikrullâhtan gafil olmamak gerekir.⁸⁵

Abdullah Nidâi Kâşgarî Nakşibendiyye tarikatının temelini Hz. Peygamber'e dayandırır. Ona göre bu tarikat, ilk olarak Hz. Peygamber'in Hz. Ebû Bekir'e, onun da bazı ashâb-ı güzîne telkîn buyurdıkları tarikattır. Bilindiği üzere Nakşibendîlik hafî yani gizli zikri esas alan bir tarikattır. Bu tarikatın bazı usûl ve furû ile ilgili kuralları vardır. Dâima abdestli bulunmak, beş vakit namazı cemaâtle kılmak, hatm-i hâcegân yapmak, bit'at ehlinden uzak durmak, haram lokmadan sakınmak furû olanlardan bazılarıdır. Usûle dâir olanlar ise Nakşibendiyye tarikatında belirlenen on bir esastır.⁸⁶

Tarikat eğitiminde sohbetin önemine değinen Abdullah Nidâi Kâşgarî'ye göre tâlib-i hak olan kimseler dâima sohbet üzere olmalıdır. Tarîk-ı hafîyye veya fırka-i nâciye olarak tabir edilen ehl-i sünnet ve'l-cemaât tarikatı olan Nakşibendîlik'te asıl yapılması gereken mürîdleri sohbetle kemâle erdirmektir. Nitekim Hz. Peygamber de sahâbe-i kirâmı böyle bir metodla kemâle erdirmiştir. Hz. Peygamber bu usûl ile tarikat-ı Hafîyye'yi Hz. Ebû Bekir'e, tarikat-ı Kübreviyye'yi Hz. Ömer'e, tarikat-ı Aşkîyye'yi Hz. Osman'a, tarikat-ı Cehriyye'yi Hz. Ali'ye ta'lim buyurmuşlardır. Yani Hz. Peygamber bu yol ile ashâbını kemâl niteliklere ulaştırmıştır. Dolayısıyla bütün hak tarikatların kaynağı dörttür. Birincisi Hz. Ebû Bekir'e dayanan tarîk-ı Hafîyye, ikincisi Hz. Ömer'e nitelendirilen tarîk-ı Kübreviyye, üçüncüsü Hz. Osman'a atfedilen tarîk-ı Aşkîyye, dördüncüsü Hz. Ali'ye temellendirilen tarîk-ı Cehriyye'dir. Abdullah Nidâi Kâşgarî'ye göre bütün hak tarikatlar bu dört asıl tarikattan neş'et etmiştir. Adetâ bu dört tarikatın şubeleri konumundadır. Ona göre tarikatların tümü dörttür. Bunlar genel bir ifade ile ehl-i sünnet ve'l-cemaât tarikatıdır.⁸⁷ Bilindiği üzere tarikatın zâhiri şerîat'tır, makâmı ilme'l-yakîn'dir. Bâtını sülûk'tur, makâmı ayn'e'l-yakîn'dir. Nihâyeti ise hakîkat'tir, makâmı hakk'l-yakîn'dir.⁸⁸ Nitekim Hz. Peygamber şöyle buyurmaktadır: “Şerîat sözümdür, tarikat fiillerimdir, hakîkat ise ahvâlimdir.”⁸⁹ Dolayısıyla Abdullah Nidâi Kâşgarî, Seyr u sülûk olarak ifade edilen bu yolun öncesini “şerîat”, ortasını “tarikat” sonunu da “hakîkat” olarak tanımlar.

2-Seyr u sülûk

Abdullah Nidâi Kâşgarî'ye göre, tarikat ehli olmak öyle kolay değildir. Bu yolda aşılması gereken yetmiş bin hicâb vardır. Hakk'a tâlip olan kişi sülûktaki yollarda var olan yetmiş bin nûrânî ve zulmânî hicâbı kat'edip, bu âlem-i mülkden âlem-i misâle, âlem-i misâlden âlem-i melekûta, âlem-i melekûtta âlem-i ceberrûta, âlem-i ceberrûtta âlem-i lâhûta vâsıl olmadıkça kâmil insan vasfına ulaşamaz. Hak ehli olan kimseler on sekiz bin âlemi, bu zikir olunan beş âleme taksîm etmişlerdir.⁹⁰ On sekiz bin âlemin vücûdu da insanda mevcuttur. Bunlardan biri rûhânî

⁸³ Nidâi, *Risâle-i Hakkiyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), 38a.

⁸⁴ Nidâi, *Risâle-i Hakkiyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), 40b.

⁸⁵ Nidâi, *Risâle-i Hakkiyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), 41a.

⁸⁶ Nidâi, *Risâle-i Hakkiyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin), vr. 6b,7a.

⁸⁷ Nidâi, *Risâle-i Hakkiyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin), vr. 23b,24a.

⁸⁸ Nidâi, *Risâle-i Hakkiyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin), vr. 24b,25a.

⁸⁹ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Halep, ts., II, 6, (had. no.1532).

⁹⁰ Nidâi, *Risâle-i Hakkiyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin), vr. 3b.

diğeri cismânîdir. Rûhânî olan rûh-ı sultânî'ye tâbî ve ulvî âleme aittir. Cismânî olan ise rûh-ı cismânî'ye tâbî olup, suflî âleme aittir.⁹¹ Tarikat ehli sâlik, aldığı eğitimle suflî âlemden ulvî âleme intikâl eder.

Abdullah Nidâi Kâşgarî'ye göre biri sülûk-ı zâhirî, diğeri sülûk-ı bâtinî olmak üzere sülûkün iki yönü vardır. Sülûk-ı zâhiri ile kastedilen şeriatın âdâb ve erkânına riâyet etmek, nefse ve hevâyâ muhâlefet etmek, haram lokmadan kaçınmak gibi hususlardır. Sülûk-ı bâtinî ise, kalbi günahlardan tamamıyla temizleyerek, sıfat-ı zemîmeden insan-ı kâmil noktasına ulaşmak, kalb zikrine devam etmek ve devamlı huzûr-ı mânevîyye'de olma şuuru içinde yaşamaktır.⁹²

Abdullah Nidâi Kâşgarî'ye göre sülûku kat'ederken tarikat ehli olan kişinin hâlinde mutlaka bir ilerleme olmalıdır. Bu mânevî ilerleme neticesinde kişi, ahlâk-ı zemîme'sini ahlâk-ı hamîde'ye; sıfat-ı beşerîyye'sini sıfat-ı melekîyye'ye tebdîl eder. Bütün bunlarla kişi, Hakk'ın lütfûna mazhar olur. Fakat bu ilerleme, uzun bir riyâzat döneminin ardından gerçekleşir. Kırk veya elli sene ya da en az yirmi otuz sene âdâb üzere riyâzatta olmadıkça, mürîdin kâl'i hâl'e tebdîl olmaz.⁹³ Yani bu şekilde eğitilmeyen kişinin durumu sadece sözden ibaret olur ve yaşantıya geçmez. Abdullah Nidâi Kâşgarî'ye göre dervişin gıdâsı muhabbet şarâbıdır. Dervişin giyimi, fakr elbisesidir. Dervişin hânesi, mesciddir. Dervişin arkadaşı, Kur'an'dır. Dervişin lisânı, zikir-i rahmândır. Dervişin kalbi, hâne-i sübhân'dır.⁹⁴

3-Fakr

Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin *Risâle-i Hakkıyye*'de üzerinde durduğu konulardan biri de ma'rifetin sırrı olarak nitelendirdiği fakr'dır. Ona göre libâs-ı fakr'ı evvela Hz. Peygamber kabul etmiştir. Hz. Peygamber'in "Fakirlik benim için övünç vesilesidir." hadîsi⁹⁵ bu duruma işaret etmektedir. Hz. Peygamber, fakr'ı ümmetine tavsiye etmiştir. Libâs-ı fakr ilk olarak, Hz. Âdem'e verilmiş ondan sonra da sırasıyla Hz. Nuh, Hz. İbrahim ve Hz. Muhammed'e verilmiştir. Hz. Peygamber'den sonra da ashâb-ı güzîne yani dört büyük sahabeye tevdi edilmiştir, bunlardan Hasan-ı Basrî, Habib A'cemî, Ma'ruf Kerhî, Cüneyd-i Bağdadî, Behlül Dâna, Sa'di Şirâzî ve Mevlânâ Camî' gibi büyük şahsiyetlere fakr ulaşmıştır.⁹⁶

4-Hırka, külâh

Abdullah Nidâi Kâşgarî, *Risâle-i Hakkıyye*'de hırkayı iki kısma ayırmıştır: Biri hırka-i sûriyye diğeri hırka-i mânevîyye'dir. Bunlardan her ikisi Hz. Peygamber'de zuhûr etmiştir. Hırka-i sûriyye'yi Cebrail (as), Hz. Peygamber'e getirmiştir. Hırka-i mânevîyye ise dört kısımdır: Birincisi, mürşid-i kâmil'e teslimiyettir. İkincisi, sıfat-ı beşerîyye'den sıfatı melekîyye'ye ulaşmak için bâtında nefis ile cihad etmek, üçüncüsü kâl'i hâl'e tebdîl eylemek, dördüncüsü ise irşâddir.⁹⁷

Abdullah Nidâi Kâşgarî'ye göre, külâh ve hırka, diğer bir ifadeyle hırka-i sûriyye ve hırka-i mânevîyye Hz. Peygamber'den sırasıyla Hz. Ebû Bekir, ondan Hz. Ömer, Hz. Osman ve Hz. Ali'ye ulaşmıştır. Bu zevâtı kirâm'dan sonra Hasan-ı Basrî, Ma'ruf Kerhî, Cüneyd-i Bağdadî, Şeyh Abdülkadir Geylânî, Sultan Bâyezîd Bistâmî, Ebu'l Hasan Harakânî, Hâce Yûsuf Hemadânî, Abdülhâlîk Gucdüvânî ve Şâh-ı Nakşibend-i Buhârî'ye ulaşmıştır. Bunlardan da sırasıyla Mevlânâ Ya'kûb Çerhî ve Hâce Ubeydullâh Ahrâr'a ulaşmıştır. Zikredilen bu isimlerin vücûdunda hırka-i sûriyye ve hırka-i mânevîyye âşikâr olarak görünmüştür. Bunlardan sonra da Mevlânâ Muhammed

⁹¹ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), vr. 7b.

⁹² Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), vr. 46a.

⁹³ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsameddin), vr. 3b.

⁹⁴ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsameddin), vr. 31a-b.

⁹⁵ Aclûnî, *Keşfü'l-Hafâ*, Halep, ts., II,131, (had. no.1835).

⁹⁶ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsameddin), vr. 25b-26a.

⁹⁷ Nidâi, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsameddin), vr. 26b.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer2014

Kâdı ve Mahdûm-i A‘zam olarak bilinen Ahmed Kâsânî’ye ulaşmıştır. Mahdûm-i A‘zam’ın dört harem-ı muhteremeleri, kemâl sahibi on iki oğlu ve yetmiş iki kâmil mükemmil halîfeleri vardı. Fakr-ı Muhammedîyye’yi kendileri şîâr edinmişler, mürîdlerini ehl-i sünnet ve’l-cemaât tarîkı üzere fakr ile terbiye etmişlerdir. Nisbet-i sûriyye ve mâneviyye, daha sonra Seyyid Emîn Dehbidiyye, Hâce Hâşim Dehbidiyye, Hâce Yûsuf Kâşgarî, Hidâyetullah Kâşgarî, Mevlânâ Azhar Kâşgarî ve Dervîş Abdullah Nidâî’ye ulaşmıştır. Mahdûm-i A‘zam’a ulaşan hırka-i sûriyye ve mâneviye Mevlânâ Hord Taşkendî, Molla Eke Şaburgânî, Hoca Pâyende Ahsî, Sûfî Cüveyn-i Gucdüvânî ve Baba Kul Mezîd’e ulaşmıştır. Cân Muhammed Hârezmî vasıtasıyla ardından Abdülkadir Geylânî’ye ulaşmıştır. Baba Kul Mezîd’in ise iki halîfesi vardır. Biri Baba Hacı Abdürrahim Akıbet Bihayr, diğeri de Baba Şah Sefîd Pelenpûş idi. Bunun da üç halîfesi vardı. Biri Baba Şah Nâzır diğeri Şah Manzûr ve Şah-ı Kalenderî.⁹⁸ Baba Hacı Abdürrahim Akıbet Bihayr’ın halîfeleri çok idi. Şah Nâzır, Şah Manzûr, Baba Hacı Safâyî Semerkandî ve Baba Molla Emân-ı Belhî bunlardan bazılarıdır. Baba Molla Emân-ı Belhî hayatta iken Abdullah Nidâî Kâşgarî’ye külâh ve hırka vermiştir. Vefatından sonra ise bir âsâ bir keşkûl ihsân buyurmuştur. Abdullah Nidâî Kâşgarî kendisine sunulan zâhirî ve bâtınî ihsânın karşılığını yüz sene şükretse yine de ödeyemeyeceğini ifade eder.⁹⁹

Külâhta esas olan dört şeyi terk etmektir. Birincisi dünyayı, ikincisi nefsi, üçüncüsü cenneti, dördüncüsü vücûdu terk etmektir.¹⁰⁰ Hz. Âdem’in külâhı, Hz. Şit’e, bundan da Hz. İdris’e ulaşmıştır. Bu külâh, Hz. İdris’in başında iken bununla cennete gitmiştir. Hz. Nuh’un külâhı ise tufanda kaybolmuştur. Hz. İbrahim’in külâhı Hz. İshak’a, bundan Hz. Ya‘kûb’a, Hz. Yûsuf, Hz. Şuayb, Hz. Mûsa’ya bunlardan da Hz. İsa’ya ulaşmıştır. Hz. İsa bununla Hakk’ın katına ulaşmıştır. Hz. Peygamber’in külâhı vefatından sonra eşyaları taksim olunurken Hz. Ebû Bekir’e verilmiştir. Abdullah Nidâî Kâşgarî, bütün bu zikredilen hususların Abdurrahim Âkîbet Behayr’ın risâlesinde detaylı olarak anlatıldığını ifade eder.¹⁰¹

5- Nefs

Nefsi tanıyıp ona muhâlefet etmenin gereğine değinen Abdullah Nidâî Kâşgarî’ye göre, insanın nûrânî ve zulmânî olmak üzere iki âlemi vardır.¹⁰² İnsandaki akıl; nefis, gazab, şehvet üzerine galib olursa, neticede bu kişinin elinden ve dilinden sâlim olunursa bu insan, meleklerden daha faziletli konumdadır. Eğer insandaki nefis; gazab, şehvet ve akli üzerine galib olursa bu kişi hayvandan daha zalim olur. Çünkü insanın iki âlemi vardır. Akıl, nûrânî âleme tâbî olurken nefis, zulmânî âleme tâbîdir. Nefsin mülheme, emmâre, levvâme, râziyye, merziyye ve mütmainne olmak üzere altı mertebesi vardır.¹⁰³ Kişi, nefsin tanıyıp, onunla mücadele ettiği müddetçe nefesine gâlib gelir. Hz. Peygamber’e tâbî olan ve Hz. Mevlâ’ya vâsıl olan bu kişide kalb-i selîm gerçekleşir.¹⁰⁴

Abdullah Nidâî Kâşgarî’ye göre Hakk’a tâlib olan kişi, öncelikle nefsin tüm yönleriyle tanımalıdır. Çünkü marifetullâh nefsin mertebelerini bilmekle zuhûr eder. Bu hususta Hz. Peygamber, “nefsini bilen rabbini bilir.”¹⁰⁵ buyurmaktadır.¹⁰⁶ Nefsi tanımanın ve nefse muhâlefet etmenin önemi üzerinde ayrıntılı olarak duran Abdullah Nidâî Kâşgarî’ye göre nefis, insanın zulmânî, kalb de nûrânî yönünü teşkil eder. Bazen kalp, bazen de nefis insanda etkili olur. Önemli

⁹⁸ Nidâî, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin), vr. 27a- 28b.

⁹⁹ Nidâî, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin), vr. 28b.

¹⁰⁰ Nidâî, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin), vr. 29a.

¹⁰¹ Nidâî, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin), vr. 29b,30a.

¹⁰² Nidâî, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), vr. 8b.

¹⁰³ Nidâî, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), vr. 9a.

¹⁰⁴ Nidâî, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), vr. 42b

¹⁰⁵ Aclûnî, *Keşfü’l-Hafâ*, Halep, ts., II, 361, (had. no. 2532).

¹⁰⁶ Nidâî, *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin), vr. 32a,33b.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer 2014

olan kalbin nefis üzerine galip olmasıdır. Bu galibiyette ise ancak nefsi tanıyıp ona muhalefet etmekle gerçekleşir.

6- Tecellî

Abdullah Nidâi Kâşgarî'ye göre tecelliyât-ı ilâhiyye nihâyetsizdir. Fakat tenezzülât şekline göre tecellî-i âsâr, tecellî-i ef'âl, tecellî-i sıfât ve tecellî-i zât olmak üzere Cenâb-ı Hakk'ın tecelliyâtı dört mertebeye ayrılır.¹⁰⁷ Allah Teâlâ'nın tecellisi, mevcudâtın birinde vukû bulunduğu zaman, tecellî-i âsâr zuhûr eder. Tecellî-i ef'al ise Allah'ın tecellîsi sâlikin üzerinde zuhûr ettiği zaman ahlâk-ı zemîmesi ve ef'ali kabihâsı, ahlâk-ı hamîdeye tebdil olur. Tecellî-i ef'ale mazhar olan kişi, Hakk'ın cemâlini müşâhede eder. Taât ve ibâdetin çokluğu neticesinde kişide tecellî-i sıfât zâhir olur. Tecellî-i zât ise sâlik, mükâşefât ile Hakk'ın tecellîsine mazhar olup, deryâyı ehâdiyyette müstağrak olur. Ve kendi de dâhil olmak üzere her şeyden fâni olur. "Müminin ferasetinden korkun. Çünkü o, Allah'ın nuruyla bakar."¹⁰⁸ hadîsi ile müminin kalbi, nûr-ı ilâhi ile münevver olur. Cenâb-ı Hakk'ın nazarı kalbinde olan bu kişi, cemâlullâhı müşâhede eder. Böyle bir insanın ferâseti de tabii ki yüksek derecede olur.¹⁰⁹ Cenâb-ı Hak, tecellî ile önce Hz. Peygamber'in nûrunu halk eyledi. Levhi mahfûz, Cebrail, Mikail, İsrâfil, Azrail, Nûr, Akıl, Aşk ve Kalem bunlardan her biri "Nûr-ı Muhammedî"den halk oldu.¹¹⁰ Abdullah Nidâi Kâşgarî, bu ifadeleriyle Allah, Hz. Peygamber'i yarattı, sonra diğer varlıkların tümünü onun nûrundan yarattı anlayışına dayanan *Nûr-ı Muhammedî* (Hakikat-ı Muhammediyye)'yi¹¹¹ kabul eder.

Sonuç

Abdullah Nidâi Kâşgarî, XVIII. yüzyılda Orta Asya kökenli Nakşîliğin İstanbul'daki önemli temsilcilerinden biridir. Onun, biri manzum nitelikte olan *Dîvân*'ı diğeri mensur nitelikte *Risâle-i Hakkîye*'si olmak üzere iki eseri vardır. Bu iki eserin kütüphanelerimizde muhtelif nüshaları bulunmaktadır. Eserlerinin birçok nüshasının olması hasebiyle döneminde ve kendisinden sonraki yıllarda etkili bir şahsiyet olduğu anlaşılmaktadır.

Bilindiği üzere mutasavvıflar, yazdıkları eserlerin halk nazarında etkili olması için şiir, mûsikî, edebiyat vb. ilim dallarından istifade etmişlerdir. Abdullah Nidâi Kâşgarî, şiir ve edebiyatı tebliğinde vâsıtâ olarak kullanan şâir mutasavvıflarımızdan biridir. O, Nidâi" mahlası ile lirik şiirler yazmıştır.

Abdullah Nidâi Kâşgarî'nin eserlerinin dikkat çeken yönü, tasavvufî görüşleri ile birlikte hayatına dair bilgilere eserinde yer vermiş olmasıdır. Eserlerinde Eyüp'e gelmeden önce yaptığı yolculukları detaylı olarak anlatmıştır. Fakat İstanbul'daki yaşamına dair herhangi bir bilgi vermemiştir.

Abdullah Nidâi Kâşgarî, tasavvufî intisâbiyet olarak hem Nakşî-Kâsânî hem de Kalenderî'dir. Nakşibendiyye tarîkatına ait usûl, âdâb ve şartlardan bahseden *Risâle-i Hakkîyye* adlieserinde Hz. Peygamber'den kendisine kadar gelen her iki şekildeki silsilesini verir. Bu anlamda onun Nakşibendîliğin Kâsânîyye kolunun İstanbul'da yayılmasında öncülük eden şeyhlerden biri olduğunu söyleyebiliriz.

¹⁰⁷ Nidâi, *Risâle-i Hakkîyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin), vr. 17b.

¹⁰⁸ Tirmizî, *Câmiu'l Kebîr*, Tefsir, 16/15V, 200, (had. no: 3127).

¹⁰⁹ Nidâi, *Risâle-i Hakkîyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), vr. 48b,49b,50a; Nidâi, *Risâle-i Hakkîyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin) vr. 17b-18a.

¹¹⁰ Nidâi, *Risâle-i Hakkîyye Tercümesi*, (trc. Abdülkerim Hilmi), vr. 52a; Nidâi, *Risâle-i Hakkîyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsmâmeddin), vr. 20a.

¹¹¹ Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, İstanbul: Marifet Yay, 1999, s. 414.

Ehl-i sünnet ve'l-cemaât tarîkatı olarak nitelendirdiği Nakşibendiyye tarîkatının usûl ve âdâbı dışında, müridlerinin eğitiminde *Mesnevî*'den de istifade etmiştir. Çünkü o postnişîn olduğu tekkede, öğleden sonraları *Mesnevî* okutup şerh ederdi.

Mânevî eğitimini seyahat yolu ile tamamlayan Abdullah Nidâî Kâşgarî, İstanbul'a geldiğinde iki ayrı tekkede postnişîn oldu. Bunlardan ilki Kalenderhâne Tekkesi'dir. Bu tekkenin vakıf kayıtlarında şeyhin bekâr olması şart koşulduğu için, bir süre sonra bu tekkedeki vazifesini bıraktı. Eyüp'te, Murtazâ Efendi tarafından kurulan Kâşgârî Tekkesi'nin şeyhlik makamına geçti. Kurucusu tarafından Nakşibendiyye Tarîkatı mensuplarına tahsis edilen dergâhta Abdullah Nidâî Kâşgarî'den sonra oğlu, torunu, damadı gibi yakınları postnişîn olduğu için tekke, bu ailenin kökenine nisbetle "Kâşgarî Tekkesi" olarak anılmıştır. Abdullah Nidâî Kâşgarî'nin Doğu Türkistan kökenli olması hasebiyle, muhtemelen onun postnişîn olduğu Kâşgarî Tekkesi'nde Orta Asya'ya ait Türk kültür ve gelenekleri yaşatılmıştır.

KAYNAKÇA

- Abdullah Nidâî Kâşgarî, *Abdullah Nidâî Kâşgarî ve Hakkıyye Risâlesi*, (çev. Güller Nuhoğlu), İstanbul: Simurg Yay., 2004.
- ALGAR, Hamid. "A Brief History of the Naqshibendia Order", *Naqshbandis, Varia Turcica*, XVIII, İstanbul- Paris, 1990, s. 3-44
- , "From Kashghar to Eyüp: The Lineages and Legacy of Sheikh Abdullah Nidai", *Naqshbandis in Western and Central Asia* (ed. Elisabeth Özdalga), İstanbul, 1999, s.1-15.
- Ayvansarâyî, Hüseyin. *Hadîkatü'l-Cevâmî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1281.
- , *Mecmûa-i Tevârih*, (haz. Fahri Ç. Derin-Vahid Çabuk), İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, 1985.
- Bağdatlı İsmail Paşa. *Hediyetü'l-Ârifîn*, c.I, Tahran, 1387.
- BİLGİN, Azmi. "Abdullah Nidâî Ve İki Şiiri", *Türk Dili Edebiyatı ve Dergisi, TDED*, c.XXVII, İstanbul, 1994-1998, s.61-71.
- BOA, Cevdet Evkaf, nr. 4520.
- BOA, Yıldız Esas Evrak, nr. 444.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*, İstanbul: Matbaa-i Amire, 1333.
- GÖLPINARLI, Abdülbaki. *Melâmîlik ve Melâmîler*, İstanbul: Gri Yay., 1992.
- IŞIN, Ekrem. "Nakşibendîlik", *DBİA*, c.VI, İstanbul, 1994.
- , "Abdülbâkî (La'lîzâde)", *DBİA*, c. I, İstanbul, 1993.
- Kâşgarî, Abdulah Nidâî. *Risâle-i Hakkıyye Tecümesi*, (trc. İsmail Müfid), Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr. 1422.
- , *Risâle-i Hakkıyye Tercümesi*, (trc. Mustafa İsâmeddin), İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları nr. 828/1.
- , *Tercüme-i Risâle-i Abdullâh Kâşgarî*, (trc. Abdülkerim Hilmi), Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmûd, nr. 2867.
- KREİSER, Klaus. "Kaşgari Tekyesi-Ein Istanbuler Naksbandi-Konvent Und Sein Stifter", *Naqshbandis, Varia Turcica*, XVIII, İstanbul- Paris, 1990, ss. 331-335.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer 2014

- KUFRALI, Kasım. *Nakşibendîliğin Kuruluşu ve Yayılışı*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi) Türkiyat Araştırma Enstitüsü Kütüphanesi, nr. 337, İstanbul, 1949.
- Mevlevî, Tahir. *Tâhirü'l Mevlevî, Edebiyat Lügati*, (nşr. Kemal Edip Kürkcüoğlu), İstanbul: Enderun Kitabevi, 1973.
- Münzevî, Ahmed. *Fihrist-i Nüşahâ-yı Hattî-yi Fârsî*, Tahran, 1349.
- Müstakimzâde Süleyman Sâdeddîn, *Mecelletü'n-Nisâb fi'n-Niseb ve'l-Künâ ve'l-Elkâb*, Süleymaniye Kütüphanesi, Hâlet Efendi, nr. 628.
- NUHOĞLU, Güller. "Abdullah Nidâi ve Hakkıyye Risâlesi", *Nüşa*, Yıl, 1, Sy: 3, (Güz, 2001) ss. 145-152.
- Rif'at, Ahmed. *Lugat-ı Tarihiyye ve Coğrafiye*, İstanbul: Mahmud Bey Matbaası, 1300.
- SMİTH, Grace Martin. "The Kasgari Dergâh in Istanbul", *Archivum Ottomanicum*, 1995-1996, XIV, ss. 213-217.
- Süreyyâ, Mehmed. *Sicill-i Osmanî*, İstanbul: Matbaa-i Âmire, 1308.
- Şah Mahmud Evreng Abâdî. *Mefrûzât-ı Nakşibendiyye*, Haydarâbâd, 1358/1939.
- Şeyhülislâm Arif Hikmet Bey, *Mecmu'atü't-Terâcim*, Millet Ktp., Ali Emiri Tarih, nr. 788.
- ULUDAĞ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*, (4.Baskı), İstanbul: Marifet Yay, 1999.
- Vassâf, Hüseyin. *Sefîne-i Evliyâ-yı Ebrâr Şerh-i Esmâr-ı Esrâr*, Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 2306.
- YILMAZ, H. Kâmil. *Tasavvuf Mes'eleleri*, İstanbul: Erkam Yay. 1997.
- Zâkir Şükrî Efendi, *İstanbul'daki Tekkelerin Tarihleri, Bânileri ve Semtleri*, İstanbul Belediyesi Atatürk Kitaplığı, K.75
- ZARCONI, Thierry. "Histoire Et Croyances Des Derviches Turkestanais Et Indiens, İstanbul", *Anatolia Moderna (Yeni Anadolu)*, II, Paris-1991, ss.160-165.
- , "Kâşgarî Tekkesi", *DBİA*, c. IV. İstanbul, 1994.
- , "Kalenderhâne Tekkesi", *DBİA*, c. IV, İstanbul, 1994.

Turkish Studies

International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 9/8 Summer2014

